

A templomrabló imádsága

Petőfi egyik legszebb, legmerészebb, legmodernebb verse, a *Felhők* egy darabja, így hangzik:

Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát síri csend födé el,
Mint elfödik a halottat szemfödélel.
Nem messze tőlem egy ember kaszál,
Mostan megáll,
S köszörüli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom, mint mozg a kéz,
És most idenéz,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?

Némileg Petőfihez hasonló helyzetben találjuk Szindbádót, Krúdy *Purgatóriumának* vége felé. Ő persze nem a puszta közepén áll, hanem a főváros ligeti padján üldögél. Petőfi rónaságán nincs semmi szín, a paraszton kívül semmi látnivaló; a vers egyetlen vizuális képe (szemfödél) auditív elemhez társul, s az is negatív, életen túli: síri csend. Krúdy ligete színpompás, jövés-menés visz belé elevenséget. „A hosszú ősznek ideje volt, hogy mindenféle színváltozást megpróbáljon a legpirosabttól a legfakóbbig. A ligetben volt egy bokor, amelynek olyan gyöngyei voltak pirosból, hogy az ember megállott messzire, a fák sárgulása pedig szinte természetfölötti volt... Közömbös asszonyok sepergették a faleveleket a környéken, néha elment egy fogat, egy autó vagy tejeskocsi...”

A szituációban mégis van valami közös. Petőfi is, Krúdy is magányos; az emberek világával csak az köti össze őket, hogy figyelő tekintetet vetnek rá, egyikük a parasztra, másikuk a Stefánia út gyér közönségére. A figyelem kölcsönös: a paraszt nézi a költőt, a liget népe látja a padon üldögélőt, a tekintetek innét oda, onnét ide járnak, s a szemlélők egyszersmind megsemmisültek; de ez a vizuális szál testetlenül vékony és könnyen szétszakadó, mert *távol* van a paraszt, *távol* a sétány személyzete.

A rokon szituációban rokon gondolatok. Petőfi is, Krúdy is azon tűnődik, mi járhat a fejében annak, aki látja a magányosan álldogálót, a magányosan üldögélőt.

Petőfi, a parasztról:

„Mit gondolhat, hogy én miről *gondolkodom?*”

Krúdy:

„Vajon kihez *hasonlítottam*, ha valaki szemügyre vett a távoli sétányútról?...

Kihez hasonlítottam a magános padon?

Társaitól elmaradt, fogságba esett darumadárhoz.

...tán egy nagyratörő, de elbukott regényhőshöz hasonlítok... Regényhőshöz hasonlítok itt a mellékúton, ahonnan óvatosan gusztálom az embereket...

Nem hasonlítok regényhőshöz...

De hát akkor kihez hasonlítok, ha valaki erre megy, *megnéz*, és fogalmat akar alkotni magában a látványról, melyet nyújtottam?

Kihez? – szólalt meg bennem az ábrándtalan hang – megmondom mindjárt kihez. Egy leleplezett svindlerhez, egy tetten ért hamiskártyáshoz, egy vén, talaját vesztett szélhámoshoz...”

A költő és a prózaköltő egyaránt arra vágyik, hogy föltáruljon az emberek előtt, s kíváncsian kérdezi, vajon meglátják-e azok benne azt, amit egyikük és másikuk a legfontosabbnak tart magában: Petőfi a gondolkodást, Krúdy a hasonlítást, személyiségük lényegét.

A lényeg azonban mindkettejükénél titok marad. Petőfi nem mondja meg a versben, miről gondolkodik; Krúdy többféle ha-

sonlattal próbál önmeghatározást adni, de a hasonlítások különbözők, kioltják egymást.

*

Van ebben a Krúdyban egy hasonlat, olyan gyönyörű, alig van a világirodalomban párja. Azt mondja egy nőről: „olyan szép, mint az emlékezet.”

Szép Ernő

Egyetlen magyar író sem írt annyi hasonlatot, mint Krúdy.

A köznapi szemléletből vett, mintegy kézenfekvő és némileg köznyelvi hasonlatok viszonylag ritkák. „...szeplős volt az arca, mint a pulykatojás.” (N. N. 156)* Krúdy inkább a távoli, meglepő kapcsolatokat kereste: „...haja már szürke volt, mint a zajló Duna felett csapongó jégsírály szárnya.” (Sz I. 50) „...a háztetőkön a hó úgy világít, mint az alsószoknyák fodra”. (Ar 384) „...lány lélegzése a hölgynek, mint tearózsakoszorú helyezkedett Rezeda úr fejére.” (VP 156)

Hasonlatok után kutatva, Krúdy tekintete bekalandozta a természetnek szinte az egész világát. „Olyan piros volt a barna nő melle és válla, mint az ecetfa dércsípte virága.” (ŐU 441) „...hamvas haja friss, mint a lekaszált sarjú.” (Sz I. 316) „A nők az életem ösvényén olyan áldottak voltak, mint őszkor a gyümölcsfák.” (ŐU 444) Az állatokról részletes természetrajzi kézikönyvet lehetne összeállítani Krúdy hasonlataiból. „Az ágy alól a csizmahúzó kandikált, mint egy leskelődő *kiskutya*.” (Sz I. 427) „A sovány szekrény ajtaja úgy sírt, mint egy elkergetett *macska* a háztetőn.” (Sz II. 74) „...a nők úgy tetették magukat, mint a lucernásban ülő *nyúl*.” (N. N. 190) Az árnyék „ingott, mintha *róka* mozgatná lompos farkát”. (Út 60) a nagymama, „bár fukar volt, mint a *vidra*, tizenkét gyertyát gyújtott meg ódon gyertyatartókban”. (B 83) „A szeme oly fényes volt, mint a *patkányé*”. (VP 193) „az ollócska csak csippentett, mintha egy *madár* szólalt volna meg kalitkájában.” (USz I. 249) „Vén-

* A rövidítések feloldását l. a tanulmány végén.

asszony kotorja helyét a tűzhely közelében, mint a *tyúk*, mielőtt tojna.” (N. N. 86) „...kivégezték a lelkemet, mint egy *csirkét*.” (B 95) A kémények „úgy nyúltak fel, mint a *gúnár* nyaka.” (Út 13) „...halkan közeledve, mint a *galamb* kering az udvar fölött.” (N. N. 133) „...félíg megfagyottan, mint egy *őszi veréb* a fán, gunnyasztott ablakok alatt.” (Ar 384) „Szindbád úgy állott a heverő nők fölött, mint valamely halászgató *gólya*”. (Sz II. 53) „...olyan begyesen sétált, mint a *varjú* a jégen.” (USz I. 15) „...az őszi szél úgy cseveg, mint a *szarka* a sövényben.” (N. N. 173) „Szorgalmas, mint a barna *rigó*, amely a fűben kertészkedik.” (Kl 235) „...kis mosolygás üldögél a szája szögletében, mint a *pintyőke*.” (N. N. 174-175) A kedv „kiszámíthatatlan volt, mint a *cinke* ugrása a téli bokrokon.” (PN. 128) „A főerdész úrnak olyan piros volt a bekecse, mint a forrázott *rák* színe”. (Sz I. 30) „...úgy figyeltem magát, mint az üveg alatt a *skorpiót*”. (ŐU 394) „Csinosi úgy dongott a hölgy körül, mint a *darázs* a virágon.” (PN 176) A híd „mint egy nagy *pók* terpeszkedett hosszú lábaival a Poprád felett.” Sz I. 25) „...pirosan lobogtak a hasábfák lángjai, mint a *lepkék*.” (Út 14) – Az idézgetéssel korántsem merítettem ki Krúdy bestiáriumának gazdagságát. Van abban más is; néhány kivétellel (majom, gazella, teve, leopárd, cethal) valamennyi hazai állat: agár, komondor, juhászkutya, vadászkutya, rendőrku ty a, csikó, malac, kos, bárány, egér, őz, farkas, sün, borz, hörcsög, fecske, fűrj, fülemüle, túzok, vadlúd, kócsag, daru, hattyú, sólyom, bagoly, aranyhal, ponty, kígyó, béka, szitakötő, éji bogár, pille, szú stb.

Ezek a hasonlatok többnyire szemléltetőék és mindig képzeletmozdítóék, az embert és tulajdonságait (piros testszín, fényes szem), cselekvését (mosolygás), viselkedését (tettetés), környezetének tárgyait (híd, kémény, bekecs stb.) és jelenségeit (őszi szél) segítenek fölidézni természeti képekkel.

A hasonlatok egy másik csoportjában Krúdy – épp ellenkezőleg – az emberi világból veszi anyagát, emberekhez hasonlítja természeti dolgokat. „A torony, mint egy nagy, barna, idegen katona nézett

szembe Szindbáddal”. (Sz I. 46) „A folyócska titokzatosan surrant tova a kertek alatt, mint egy nesztelen járású éjjeli vándor”. (Sz I. 49) „...megviseltek voltak a fák, mint akár a télvizet járó bocskorok és a böjtölő emberek.” (Sz II. 16) „...a potrohos hajó olyan méltóságteljesen evickélt tova, mint egy kövér pap.” (Sz I. 185) „...a dombon úgy égtek a gyertyácskák, mint az ég csillagaival kacérkodó falusi lányok szemei.” (Ar 315) „...a katonafejfák olyan komoran állongtak körülöttünk, mint becsületben megöszült férfiak”. (Ar 278) „...napról napra beljebb bátorkodott az őszi idő, mint a vén cigány a kocsmába.”. (N. N. 195)

Krúdy hasonlatai, akár a természeti, akár az emberi körből, többnyire roppant érzékletesek, s az író – hajlama és ambíciója szerint – gondoskodik róla, hogy valamennyi érzékszervünket foglalkoztassa. Legtöbb hasonlata persze vizuális jellegű, de van auditív és egyéb is. „...gyorsan pattogva – mint csöndes tó vizén a tavaszi zápor – szólalt meg egy kis csengő.” (Sz I. 57) „A kendőjének – vagy a nyakának – almaillata volt, mint télen a kamráknak.” (Ar 293) A paradicsomlevesnek „csak annyi az íze, mint annak a csóknak, amelyet megszokásból váltanak férfiak és nők egymással”. (Sz II. 30) „...a kezének az érintése, mint a fülemüle fészkének puhasága”. (Ar 315)

Az eddig bemutatott hasonlatokban a *comparatio* mindkét oldalán a természeti vagy emberi világ *reális* elemei helyezkednek el; máskor az egyik vagy másik oldalra *elvont* fogalom kerül „...a gondolatok, mint búcsúzó vándormadarak, mind ritkábban, mind messzebbre szállongtak körülötte”. (Sz I. 149) Ez a példa a hagyományos hasonlatok körébe tartozik: szemléltet; megfordítva: már nincs szó szemléltetésről. „...az enyhe délutáni szél újra játszadozott a lehullott levelekkel, *mint a gondolat*, amely az elmúlt ifjúságot körülborongja”. (Ar 43)

Ez a második típus a modernebb; de nem előzmény nélküli a XX. században. Ilyen volt már Petőfinél *Az apostol* tónusadó első hasonlata: „Olyan fekete a világ, Mint a kibérlett lelkiismeret.” Rokonait megtaláljuk Krúdy lapjain. „Fent a bástyalépcsőnél gázláng

libegett, mint az álomtalan lelkiösmeret.” (ŐU 233) „... távolban gurult egy kocsi, mint lassan szunnyadó lelkiismeret”. (Ar 308)

Krúdy szívesen élt az efféle hasonlításnak mind a két típusával. Absztrakt hasonlított – konkrét hasonlító: „...régiboldog órák, tüneményes napok emléke surrant Szindbád szívébe, mint fészkebe búvik a fecske.” (Sz I. 386) A fájdalom „oly magányos, mint a szél a temető felett”. (Ar 416) A cinizmus „úgy elszökött a cellájából, mint egy hűtlen macska”. (ŐU 374) Konkrét hasonlított – absztrakt hasonlító: „...kályhánkban piroslik egy parázs, mint az emlékezet”. (Ar 295) „Az újhold, mint valami nagyon távoli reménység tünedezett fel és le”. (KI 200) „Kis hidak alatt láthatatlan vizek mélyen aludtak, mint az elfelejtés.” (ŐU 365)

Krúdy hasonlatteremtő fantáziája kifogyhatatlan. Sohasem ismétli magát, azonos hasonlítotthoz más-más hasonlítót társít. Ha a női harisnya világoszöld, akkor olyan, „mint a mély erdőben futó patak” (Ar 341), ha sötétzöld, „mint a rétek alkonyati szélben” (uo), ha kék, „mint a japán lepke” (PN 168), a nagymama harisnyája „elnyúlott, mint egy cica, amelynek hátát simogatják”. (uo.) Megfordítva: azonos hasonlító többféle hasonlítottnak lehet párja. Az álmok: „mint valamely elröppent lepke”. (Sz II. 154) „...a színes cukorkák felrepülni látszottak, mint játékos lepkék.” (Út 18) „...megvártam, hogy az alkalom letelepedjék rám, mint egy delező lepke”. (uo. 20)

A hasonlatok bejárják a jelenségek minden tartományát. Gyakori bennük az olyan elem, amelyet költőinek szokás nevezni. „...a nemes érzelem úgy csengett, mint a folyó felett egy távoli kis harang szava”. (Sz I. 381) „...halkan tett-vett a házában, mint az ifjú csermely él a vén fatöncök alatt”. (Ar 298) „Klára ábrándos tekintete olyan volt, mint a kora tavaszi alkonyat erdős, dombos vidéken, ahol még a lapályon elnyúló réteken gyöngéd köd úszik”. (VP 55) De nem idegen Krúdytól a frivolitás világa sem. A búcsús asszonyok az út porától megfeketedtek, „mint a fazekak valamely nagy konyhán”. (Sz II. 53) A kántorok hangja reszket a temetésen, „mint a fagyoskáposzta”. (KI 194) „...a nagymama

nappjai meg voltak számlálva, mint a tojások a kamrában.” (B 83) „A hegy novemberben oly csendes, mint egy száraz vadásztarisznya.” (B 92) A jókedv „az asztal alá gurul, mint egy leszakadt nadrággomb”. (N. N. 115)

Nem ritkán olyan távoli képzeteket von össze a hasonlat, hogy az olvasó a meglepetés esztétikai élményében részesül. „... a hold áttetszően bolyongott a láthatáron, mint egy heptikás mezőőr.” (B 82) A fáról lehulló diók „olyan hangot hallattak, mintha zsványok járnának az udvaron”. (USz I. 362) „A téli éjszaka úgy fülelt körülöttük, mint egy alvást színlelő öreg titkosrendőr a hamiskártyások tanyáján.” (ŐU 396) „...az ősz hosszú volt, mint egy fénylő, vörös női hajszál.” (B 27) „...megérkezett a nyári hajnal, mint egy csengő-bongó komédiáskocsi”. (N. N. 150) A denevér „mintha jelt adna valakinek, mint egy sötét rakéta”. (N. N. 141) „Pirult a paprika, mint az ünnepnapok neve a kalendáriumban.” (N. N. 144) Don Kihóte „mindig olyan nyugodt volt, mint egy kakukkos óra.” (B 121) Az ifjúság elmúlt, „mint egy különös, emlékezetes operai előadás a régi Nemzetiben”. (Ar 329) „...a kémények a háztetőn szinte féloldalra dőltek, mint a történelmi regényekben”. (Ar 298) Jól megfigyelhetjük ezeken a példákon – és Krúdy számtalan más hasonlatán – az író teremtő erejét. Amit Max Black a metaforáról mond: hogy az nem már meglévő hasonlóságot jelenít meg, hanem *megteremt* a hasonlóságot – az a hasonlatra is áll, Krúdy sok-sok hasonlatára mindenképpen.

Krúdy szerette megnövelni hasonlatai terjedelmét, cselekvéssel dúsitani, szinte mini-novellákká. A nők „úgy suhantak tova, mint az amerikai nagy folyam habjai a moziképeken...” (egyszerű hasonlat) „vagy másképpen: mint egy madártoll, melyet az ember a negyedik emelet ablakából lát tovaúszni az utca felett...” (itt meg lehetne állni, de következik a bővítés) „miközben azt találgatja, hogyan került a nagyváros atmoszférájába szarkatoll, holott a szarka csak falun szeret lakni, a sövényre felülni s benézegetni az udvarokba, ahol szép, megtermett és ringó-ringatózó parasztlányok, menyecskék felkiáltanak: vendég jön! mert a szarka a sövényen azt

jelenti.” (Sz I. 136) „Hogy a fehéreneműk a szekrényekben mind
rendben legyenek, a hervadó virágcserepeket frissekkel cserélje ki
a városi kertész a vaskosaras ablakokban, a dal halkán, elmosódot-
tan harangozzék a spinéten, a padló mindig frissen legyen súrolva a
házában, még az ágy alatt és a szobasarkokban is, az imakönyv mel-
lett mindig akadjon egy jó könyv a háznál, amely elmulattat, meg-
vigasztal, észrevétlenül földerít, mint a fekete színpadí függöny
mögött a háttérben, a színdarab végeztével, kis kunyhó előtt, rokka
mellett látható az élőkép, mely az üldözött szerelmesek további sor-
sát ábrázolja: így élt Hermina...” (Ar 372)

Ezek a cselekvényes amplifikációk, elcsavargó betétek, apró
történetkék, melyek körülindázzák az elbeszélés törzsét, persze
nem történnek meg, hiszen csak hasonlatok. Ezt Krúdy igen
gyakran azzal hangsúlyozza, hogy a „mint” helyett a „mintha”
kötőszót használja. Néha még a szemléletesség szolgálatában:
„oly aggodalmasan öntött a flaskóból, mintha recept szerint mér-
né az orvosságot” (ŐU 390), de az ilyen hasonlat többnyire a reá-
liból az irreálisba vezet, megtörténtet meg nem törtéنتtel, valót
valótlannal kapcsol össze, s ezáltal a szövegnek libegő és irizáló
bizonytalanságot ad. „Egy domboldalon valóban ott volt a régi
kert, most fehér a hótól, mintha hajdani szűzességével kacérkod-
na hervadt dáma.” (Sz I. 155) Nem kacérkodik, csak *mintha*... Ez
az eljárás nem Krúdy találmánya; Széles Klára kimutatta, milyen
fontos szerepe volt a dúltlelkű Vajda János költészetében; de va-
lószerű, hogy senki sem élt vele oly sűrűn, mint Krúdy. A jégen
korcsolyázó fiúk „olyan gyorsan igyekeztek előre meg körbe,
mintha rettegnének a magas part hórongyokkal borított cserjéi
mögött bujdosó holdvilágtól”. (VP 31) „Fényfoltok tűntek fel a
szürke tó vizén, mintha egy játékos gyermek katonatükrével ját-
szadozna az erdőszélen.” (N. N. 150) „...a zsalugáter mögött ma-
darak szólaltak meg, mintha most érkezett volna a posta, csupa
nagyyszerű hírrel.” (N. N. 193) „A leány szeme világított a sötét-
ben, mintha egy égből elkergetett angyal viaskodna igazáért”.
(ŐU 396)

A „mintha” sajátos fénytörésbe vonja Krúdy elbeszéléseit, s ez annyira illet látásmódjához, hogy egy mondatban vagy egy paszuszusban kétszer-háromszor is rájárt a tolla. „A búbos kövezet a kapu előtt rejtelmesen döngött, *mintha* temérdek föld alatti lakó tanýázna odalent, a lépcső kanyarogva merészkedett a magosba, holott úgy ingadozott, *mintha* leginkább leszakadni szeretne.” (VP 14) „A régi kis sörházban oly csendesség honolt, *mintha* egy másik városba valók volnának a fekete tornyok, aluszékony barna bástyák és visszhangos fedett hidak, amelyekben úgy kopogott a lépés, *mintha* az út innen a másvilágba vezetne, a gyöngén beszűrődő világosságban régi szentek és főurak életnagyságú, fába festett képei őrködtek a híd belsejében, egy piros bajuszú király a híd közepén egy kalácsképű és hosszú orrú asszonyságot térdepeltet a lábainál. Egy bocskoros öregember lóháton ment végig a hídon. A messzeségben a fekete tornyok harangjai úgy viaskodtak egymással a magasságban, *mintha* fehér sólymok harcolnának a ragyogó, felhőzetlen égboltozat alatt.” (Ar 345) Harangszó és sólymok harca: abban a világban, melyet Krúdy végtelen fantáziája teremtett, minden, a legmerészebb kapcsolat is lehetséges. Persze csak *mintha*...

Van olyan novellája, melyben a (röviden elmondható) valóságos cselekvényt véges-végig „mintha”-kezdetű hasonlatokba foglalt *látzatcselekvések* kísérik. Szultán – Szindbád alakmása – megérkezik a városba. (Krúdy hősei rendszerint *megérkeznek*.) Találkozik egy régi asszonnal, udvarol neki, megcsókolja – ennyi a történet. Hogy mi zajlik ezalatt a lelkekben, hasonlatokból tudjuk meg. A nő arkifejezése a találkozáskor olyan, „*mintha* valamelyik gyereke differitiszben feküdnék”. Beszélgetés közben „Szultán olyanformán bólogatott, *mintha* mindezeket a panaszokat majd jegyzőkönyvbe foglalná, hogy a megfelelő helyen – valamely királyi hatóságnál – előterjessze”. A férfi közeledésének első jelére a nőnek „megint csak olyan aggodalmas lett az arca, *mintha* vörhenyben feküdnének a gyerekei”. Együtt megnezik a karácsonyfát, mely úgy áll „kiterjesztett karjaival, *mintha* megáldaná mindazokat a játékszereket, amelyeket a gyermekek

alatta elhelyeztek”. A férfi a nő keze után nyúl, mire „az asszony arca olyan kétségbeesett lett, *mintha* már haldokolnának is a gyermekei”. Leülnek egymás mellé. „Az asszony hátrább húzódott a kanapén, *mintha* a lovag szakállából kipattanó szikrák elől menekülne.” Szóba kerülnek Szultán régi szerelmei, az asszony vetélytársai. „Most már aggódni kezdett egykori barátnői miatt, *mintha* azokat valamely veszedelem fenyegetné.” A veszély inkább őt, az asszonyt fenyegeti, és utol is éri: a férfi megcsókolja a karácsonyfa alatt. A nő „maga elé meredt, *mintha* hirtelen a más-világra került volna”. És végre egy igazi hasonlat: „Egy hang se hagyta el a torkát a bösz férfi támadására, *mint* egy halálosan megsebesült őz, túrta annak csókjait és simogatását.” (ÚSz I. 6-9)

Hogy a hasonlatoknak milyen páratlan gazdagsága és változatosága várja Krúdy olvasóját, akkor méltányolhatjuk igazán, ha egy nagyobb, összefüggő passzusát vesszük szemügyre. Tíz búcsús asszonyt ír le. Ahogyan: az bravúr.

„Az árokparton olyanformán feküdt egy asszony, mint a kelő kenyér, amely abrosszal van letakarva, és azt várja, hogy mikor kezd zümmögni a hajnali légy az ablakon... Amott egy másik kifli-vé vagy holdsarlóvá alakult át álmában, és olyan ízesen mutatkozik a dereka, mint valamely kalácsé, amellyel a vándorlegény az első lopást elkövetni akarja. És egy harmadik, egy öreg, a bokor aljában, a fülledt nyári éjben is okulárés, ködös téli alkonyt lehel magából, amikor a napraforgó szára is nehéz, fojtó szagot terjesztget a tűzrakásról. És a negyedik olyan szélesen terpeszkedik el a rét fűvén, mint valamely dudva, amely széles levelei alá rejti a gyíkokat, szarvasbogarakat, békákat. És az ötödik rózsafának látszik, amelynek a fejét a gondos kertészek eldugdosták a föld alá a hideg időjárás elől, és a rózsafa feje olyanokat álmodik, amely álmokat sohase mondanak el senkinek. A hatodik csak úgy aludt, mint egy üres tarisznya, melyben legfeljebb az emlékezetes szagokat kereshetnék az egek. A hetedik kinyitotta a száját, *mintha* gyermekkorát álmodná, amikor a tanítónő hangja után az A-betűt kell ismételni. A nyolcadik összekulcsolta lábszárait, *mintha* attól félne, hogy egér vagy bé-

ka surran be a testébe alvása alatt. A kilencedik úgy hortyogott, mint a téli éjszaka, amikor az alvó hirtelen felébredve a kapuhoz siet, mintha onnan hallana valamely dörömbölést, pedig a saját hortyogása volt az, amelytől felébredt. A tizediknek végre sikerült üstökön ragadni az ördögöt, egy árva csalán alakjában.” (Sz II. 57-58)

Bori Imre egész fejezetet szentelt annak a megfigyelésének, hogy a Krúdy-művek lényeges mondanivalóját gyakran nem az epikus előadás, hanem a szövegháttér tartalmazza: az önálló életre kelt hasonlatok, makacsul egy képzetkörben mozgó jelzők, „asszociációs láncok”, melyek fölébe kerekednek az elbeszél cselekvénynek, s az igazi jelentést hordozzák. Krúdy e módszerét egy példával illusztrálom.

Egyik legnagyobb – noha nem méltányolt – művészi teljesítménye: *A helyettes halott*. Először az 1919. évi *Mikszáth Almanach*-ban jelent meg, majd *Az akasztott ember* címváltozattal többször is.

A történet mindössze ennyi: egy asztaltársaság négy tagja – a bohóc, a költő, az öregember és a narrátor (Krúdy) – Szerafin kisasszonyt szereti, s mivel már eleget szenvedtek szenvedélyük miatt, sorban öngyilkosságot követnek el, kivéve a narrátort, aki helyett egy idegen akasztja fel magát.

Erre a vékony szátra fűződnek a kis remekmű (12 lap) hasonlatai. Nem egyneműek, inkább szertekalandozók, de többségük az elbeszélés mélyrétegeit tárja fel. Ide írom sorban valamennyit.

Incipit: „Akkoriban nem nagyon tudtunk aludni, mert mindig Szerecsenfő Szerafin arcára gondoltunk – én is, és ő is, sőt talán mások is, akiknek gondolatait nem ismertük, *mint* az idegen országbeli madarakat.” A kisasszony szeme „úgy sugárzott, *mint* a magnézium”. Szép volt szenvedni a nőért, „*mint* a rőt szakállú, cirkuszló nyugalmasságú, meglett férfiak, ha egyszer egy konty-szalagot találnak az élet őszi mezőjén a madárijesztőre kötözve, s azt képzelik vala, hogy ez a jeladás az élet újból való megkezdéséhez.” „...négykézláb szaladtam, és hiába korholtam magam, hogy oly ostoba vágynok, *mint* tavasszal a hímkutya”. „...úgy sze-

degettük össze Szerafinról maradt emlékeinket, *mint* zivataros éjszakán az országúton elhullajtott aranyainkat.” „...az ellágyulást a háztetőre dobtuk, *mint* egy elrongyolódott báli cipőt”. Szerafin „a szemünkbe pottyantotta lényét, *mint* a fecske fészkeből, hogy megvakuljunk, s ne lássunk mást, *mint* őt, mindig csak barackvirág színű arcát és kis keblét, amelyhez oly alázatosan kúszott a kéz, *mint* a templomrabló imádsága.”

Még csak az első két lap szövege pergett le, és máris nyolc hasonlat. Képzeteik megteremtik – inkább, *mint* a történet közlő mondatai – az elbeszélés erotikus-bánatos-öreges-morbid hangulatát, a lényegét: idegenség, gyorsan elvillanó fény, madár-ijesztőn babráló férfiak, koslató hímkutya, elvesztett érték, rongyos báli cipő, a fecske piszka – és végül a nyolcadik hasonlat... Előképe megvolt már a *Józsefvárosi emlék* című novellában (1917): Prépostvári „F elkúszott az ablakig, kétszer felejtetetlenül szájon csókolta [Jankát], majd a lábát kérte, amellyel eljátszadozott, *mint* a szentségtartóval a templomrabló, mielőtt végleg elrabolná.” A hasonlat itt még csak külön és bizarr ötlet; két év múlva, *A helyettes halott* írásakor találja meg Krúdy azt az alakot, mellyel a férfiviselkedésnek két pólusát, az áhítatos nő-tiszteletet és a rablószándékú nőkívánást tömören egybe tudta foglalni: költőien és merészen, de mindenekelőtt pontosan, és – kötőszóval, névelővel együtt – mindössze négy szóban.

Halálos történetet olvasunk, máris sejteti a következő hasonlat: a Bohóc „úgy ült az asztal végén, *mint* egy holttest”. Szerafinra emlékezik: „A szívemből az ő illata áramlott felém, *mint* a befűzött virágszálé”. A Költő szíve, mióta Szerafint megismerte, olyan, „*mint* egy megtévelyodott komédiás”. Az öregember a saját szívét darabolja föl, „*mint* egy eszeveszett mészáros hűtlen kedvese húsát”, majd összegörnyed, „*mint* az engedelmes halott”. A narrátor (jelenleg ő bírja Szerafin kegyeit) sajnálja öngyilkos társait: „Fáj, *mint* a kés, hogy nekem boldognak kellennem”, de tudja, hogy nem lehet sokáig boldog: „az egész élet úgy fáj, *mint* a kígyómarás”. Másnap, ébredéskor: „A mámor még az ágyam szélén üldögélt, *mint* egy ha-

lottvirrasztó.” „Olyan nehezen tértem magamhoz, *mintha* ólmot kellene felhúzogatnom a tenger fenekéről.” „...a koraősi napba néztem, amely vörös volt, *mint* a szemem.” Egy lovast pillant meg: „Öreg és szomorú volt a lovas, *mintha* elkésett volna valahonnan, hol egy rettenetes bűnt kellett volna megakadályozni.” A narrátor találkozik Szerafinnal: „A szemébe néztem, s engedelmeskedtem, *mint* az állatszélídtőnőnek.” Szerafin „olyan komolyan és mélységesen nézett rám, *mint* a tenger a holdba”. Uzsonázni mennek a kertvendéglőbe, nézegetik a „szívfájdalom *módjára* könnyű ködben remegő erdei virágokat”; a vendéglő udvarán ott találják az idegen férfit, „félíg elszáradt repkények, koporsószeg *módjára* kopogó vadgesztenyék és csalódott lombok alatt”. Az idegen „vörös bora, *mintha* vér lett volna, amelyet a vércse hozott, amely a közelben vijjogott”. Szerafin megborzongott, „*mintha* egrére lépett volna”. Az idegen az erdő felé indul az udvarról – az elbeszélés itt lép át a fantasztikumba, innentől válik kísértetiessé. „Le nem tudtam venni távolodó hátáról a szemem... Hirtelen azt képzeltem, hogy az én hátam, amely most végképpen eltávolodik az erdő felé. Mégpedig fokozatosan az ifjúságból az öregségbe. Egyik percben hetyke és vakmerő volt ez a hát, szinte táncra ringott, *mint* egy győzedelmes ifjú bálkirály háta, amely után könnybe borult szemmel néznek az elhagyott nők, zsebkendőt tépnek, és otthon sírógörcsöket kapnak.” Ilyen volt az ifjúság, a férfikor, mely közönyösen bánik a nőekkel. „Majd váratlanul megrokkant a hát. A vőfélyek, örökös vőlegények és előtáncosok háta a földre zuhant egy lépésnél, *mint* egy tarisznya.” A hát eltűnik az erdőben. „Én mentem el innen. Én! – Az árnyék, amely helyemen maradt, már nem tud sikoltani.”

A narrátor öngyilkosságra készül, el kell búcsúznia Szerafintól. A búcsú szavaitól „riadoztam fel éjszaka, *mintha* a viharban eltévedt madarak zörgették volna meg ablakomat”. Az erdőben még együtt, ráakadnak az idegen férfi fölakasztott holttestére: „a levegőben két kopott és szomorú lábszár lengett. Olyanok voltak ezek a cipők, *mintha* a világ végéről jöttek volna!”

Ez az utolsó hasonlat. Szerafin ijedtében elfut, a narrátornak elmegy a kedve a haláltól. Női jelenlét nélkül nem érdemes meggyilkolnia magát, és különben is minek? hisz meghalt helyette a helyettes halott.

*

Krúdynak két ideje, három világa van.

Történetei (a nagy többség) saját jelenkorában játszódnak, az olvasó mégis úgy érzi, hogy sokkal régebben. Proustot szokás emlegetni, bár a két író időszemlélete *toto caelo* különbözik, de ezt eddig csak Mészöly Miklós mondta ki. (*A tágasság iskolája*, 278-279) A francia író – mondom én – fölidézi a múltat s elmerül benne; Krúdy megőrzi a múlt különvalóságát és csak idézget belőle. Proust az életére emlékezik; Krúdy múltja irodalmi múlt.

Tág vonalakkal körül lehet határolni: a *biedermeier*. Krúdy egy helyt részletesen leírja kellékeit.

„Szindbád a régies szalonban, amelynek falán nem egy megholt osztrák császár és főherceg képe díszlett (a család mindig dinasztiaipárti volt), természetesen a Mariett környékén foglalt helyet csütörtökön délután, mert Georginába volt szerelmes.

A császárpáros, aranyozott bútorok kissé megkopott fényben ragyogtak, és az antikságnak valami olyan zománca volt itt mindenben, amely már szinte keresettnek látszott. Kerek rózsakoszorús ráfák közé akasztott női fejek, párókás, nyírott bajuszú urak a falakon. Fehér kabátban a fiatal császár, és nem messzire, csaknem a terem főhelyén egy rózsaszínű arcú Metternich hercegnő, aki abroncsszoknyában, ékszeresen uralkodott a szalon fölött. A kép sarkában a hercegi család címere. Fehér bóbitás, szenveteg arcú német szobaleány, egy inasruhába öltözött, strázsamester bajuszú idős férfiú tekintélyesen és unottan jártak a vendégek körül, akik Szindbádon kívül még doktor Corvinusz nevű férfiből (akit Szindbád magában csodadoktornak nevezett) és egy igen előkelő tartású, idősebb grófnőből állottak.”

A leírás végeztével Krúdy megjelöli a forrást és megnevezi a kort: „Regényekben és színdarabokban számtalanszor le voltak ír-

va a Pálháziakéhoz hasonló szalonok. Ezeket egy divat szülte, és egy divat tartotta életben, a Biedermeier.” (Sz I. 230-231)

Ebből a korból Krúdy ritkán tesz kirándulást, többnyire csak *álmában*. „Szindbád egyszer azt álmodta, hogy király lett, fiatal király. Ó-Anglia fénykorában, talán tizennyolc esztendő volt, és könnyű, hegyesorrú cipőben, selyem zubbonykában járt-kelt. A haja hosszú volt és fürtös. A szeme csillogott, nevetett, sárga, gyönyörű aranypénzeket eregetett ki az ujjai között, és víg, csilintgélő hangon beszélt. Könnyű, fiatal, boldog és pompás volt álmában, mint egy napkeleti lélek. Az urak VII. Henrik korabeli jellemében jártak körülötte egy nagy teraszon, a nők uszályos selyemruhában, fehér, magas, fűzős cipőik felett szoknyájukat felémelve hajlongtak előtte bodros fejükkel, amerre ment. Fehér harisnyáikat sokáig látta, még akkor is, midőn királyi álmából felébredve, fáradt tagjait sorban megmozgatta. Egy sor fehér harisnyás női láb maradt meg legtovább az álmából. És miközben fakó, búskomoly, halottszerű arcát reggel a tükörben megpillantotta, egy kissé elgondolkozott azon, hogy az éjjel fiatal király volt. Végül pedig az jutott eszébe, hogy miután már mindent megpróbált e világon, tehát nemsokára meg fog halni.”

Krúdynál a múlt nem mosódik össze a jelennel, hanem beékelődik abba. Rendszerint hasonlatok által.

Ezek gyakran utalnak Krúdy múltjának irodalmi eredetére. A ház „álmodozó hársfák között álldogált, mint a regényekben, amelyeket Szindbád fiatakorában olvasott”. (Sz I. 349) Nem ritkán azt is megtudjuk, miféle olvasmányok voltak ezek. „A nagy Dunán sikongó kísérteteket kergetett a szélvész, mint Jósika Miklós Abafijában”. (Ar 274) Az ősi ház olyan volt, „mintha egy Jókai-regényből metszették volna”. (N. N. 113) „A borbélytányérok zörögtek a szélben, mint don Gunárosz [= Lauka Gusztáv] verseiben”. (Ar 289) „Olyan bajusza volt, mint a muskétásnak lehetett Dumas regényében”. (Ar 289) A vendégek „úgy tűntek fel, mintha [...] Dickens postakocsiján, a Pickwick Clubból érkeztek volna.” (Sz II. 297) A biedermeier kor jellegzetes írójának, An-

dersennek a neve több hasonlatba is bekerült. „A kémények oly komoran füstölögtek, mint az Andersen-mesékben”. (VP 190) „A fehér kályhában mint egy Andersen-mese, pittegett-pattogott a tűz”. (Ar 271) „...hosszúszőrű lovacskaik mellett bandukoltak a fa-szállító tótok, mintha Andersen meséiből megindulnának egyszerre a hőemberek”. (Sz I. 150)

Gyakoribb, hogy a múlt képzőművészeti alkotások formájában jelenik meg. Estella „kis kendőt tartott kezében, mint azon az olajfestményen, amelyet leánykorában festett róla egy vándorpiktor”. (Ar 294) „Az arcocska olyan üde és kellemes volt, mint a múlt századbeli hercegek vagy lordok feleségeinek arcképei az aranyozott bőrtokban”. (Sz I. 207-208) A kékfestő „olyan egyszerű embernek látszott, mintha azokkal az olajnyomatú szentképekkel volna rokonságban, amelyeket felvidéki vásárokon árulnak”. (Sz II. 19.) „...a kert végében napernyője alatt, mint egy német képeslapból való illusztráció, Rozina állott.” (Sz I. 379) „A püspök karcsú, halovány, finom öregember volt, mint egy művészi iniciálé-betű valamely ritka misemondókönyvben.” (Sz II. 41) Az arc „olyanforma volt, mint egy Vexir-kép, amelyet a régi magyar házakban lehetett látni. Elölről tán Deák Ferencet mutatta a kép, de jobbfelől nézve bizvást Kossuthot, míg baloldaltól Garibaldit vagy más titkolnivaló férfiút”. (Sz II. 170)

Krúdy képzőművészeti asszociációi rendszerint személyekhez társulnak; az ily módon megjelenített alakokból egész galériát rendezett be, s ebben Szindbádként ő maga is helyet foglal. „...homlokomat kezembe hajtottam, mint a Childe Harold szerzőjét ábrázolták az egykori acélmetszetek”. (Ar 282) Szindbád „olyan formában helyezkedett el az asszony előtt, mint egy Margittay Tihamér képeiről való alak”. (Sz II. 128) „...úgy viseltem eddig elmúlt életemet, mintha valóban egy figura volnék csupán, egy családi lap illusztrációján”. (Ar 274) „Emlékszik a képre, asszonyom, amelyet Barabás festett?” – kérdezi Szindbád; a képre, melyen lobogó hajú költő térdepel högye előtt. „Ez olajnyomat népszerű volt, sűrűn feltalálható volt a honleányok szalonjaiban. Nos, ilyen térdeplő költők voltunk

mi mindannyian...” (Ar 329) Egyáltalán: „az egész élet hasonlatos volt egy régi német fametszethez”. (Ar 274)

Egy ízben különös behelyettesítés történik élő személy és festett kép között. Szindbád a budavári Mátyás-templomban randevúzik Mitrával, Szent László király üvegképe alatt. A szerelmi eskü után a nő meglepő vallomást tesz. „Milyen különösen érzem magam – mondta, és széttárta karjait, mintha furcsa szédület lenné meg. – Az imádság alatt eltűnt a király arca a háttérben, és helyébe a maga arca emelkedett lassan. Szindbád komolyan, szomorúan nézett reám az üvegfestményről, amíg halkán az esküt végigmondtam. Mozdulatlan arca hasonlított valamely régi szentképhez, amely már századok óta hallgatja az előtte térdeplő nők szenvedését, bánatát, örömét, bűnét.” (Sz I. 358) És Szindbád nem tiltakozik a szokatlan hasonlítás ellen.

Krúdy színterei hasonlatok nélkül is tele vannak a hosszúra nyúlt biedermeier kor házi művészetének tárgyaival: nyakba való médaillon, elefántcsont képecskék, régi pasztellek, öreg fotográfiaiák, hajdani asszonyosságok arcmásai, köröskörül festmények. „A falakról kipödrött bajszú, vérmesképű férfiak féltékenykedve nézettek alá aranyrámáik közül”. (Sz II 62) „A falon a különböző arcképek ragyogtak aranyrámáikban, mintha frissen borotválkoztak volna ők is.” (Sz II. 129) Egy utcai szoba berendezése: „körül régi bútorok, a falon Majmunka öregapjának a képe, aki már évek óta csupán a falról figyelte a történeteket, másfelé egy halott gyermek képe, akinek valaha nagynénje volt Majmunka, majd egy kis kézi-munka üveglap alatt: ugyanannak a halott kisleánynak az emléke. Egy ősz és hallgatag kanári az ablakban. A karosszéken éppen úgy feküdt odadobva a kék hárászkendő, mint legutoljára, mikor Szindbád Majmunkánál látogatóban volt.” (Sz I. 330-331) Minden régi szalon olyan, mint egy antikvárium; Krúdy le is ír egyet. „A kis bolt a bástyafal tövében húzódott meg, és a kirakatban nemcsak ódon kéziratok, de mindenféle régi ékszerek is helyet foglaltak. Násfák, kösöntyűk és láncok, amelyeket kétszáz év előtt viseltek a dámák. Amott egy régi kis biblia, itt egy megsárgult rózsafüzér, kardok és

forgók, bádogdobozokban régi oltárterítők...” Maga a kereskedő „kicsiny, kopasz, pápaszemes emberke volt, az arca ellenben olyan finom, mint egy régi kámea”. (Sz I. 251)

Az elaggott tárgyak az egykori élet elhagyott kulisszái és kelékei, halottak tárgyai. A képek rég meghaltakat ábrázolnak, az ékszereket halottak viselték, ami megmaradt utánuk, élettelen és merev. Krúdy ritkán mulasztja el megemlíteni a képek *merev* rá-máit, s az élő szereplők hasonlítanak rájuk. „...a Zöldvári kis-asszonyok, mint a családi olajfestmények, mereven és ünnepélyesen ültek”. (ŐU 340-341) Egy régi bazárban, melynek portékáit „már látta Szindbád nagyapja is”, csupa halott tárgy: szőrevesztett hintaló, élettelen gyermekbabák. (Sz II. 211) „Nemde porcelánbaba vagyok, Szindbád?” – kérdezi Szalánczi Edit; „Porcelánbaba egy finom üzletből...” (Sz I. 227) Bori Imre a bábszerűen merev Krúdy-figuráknak egész sorát vezeti elő.

Néha mégis megmozdulnak a múlt dermedt alakjai. Mozgásuk kísértetjárás. Különös őszi éjszakán a holtából életre kelt Szindbád bolyong az ódon városkában, s „a hold veresen álldogál a nyárfa csúcán, mint egy boros ábrázatú vén éji csavargó”, ilyenkor „az elhagyott szobákban kilépnek kereteikből az olajfestéses arcképek, miután nappal hiába könyökölnek a rá-mára, a régi házakban megmozdulnak a szalonsztalkán Kisfaludy regéi, a levelek önmaguktól nyílnak föl egy régi költeménynél, emberemlékezet óta álló órák mutatója sétálni kezd, az üres emeleten hangosan, fájdalmasan nyikorog egy ajtó, mintha valaki nem merné átlépni a küszöböt...” (Sz I. 349)

Krúdy múltja nem barátságos. Inkább kísérteties, a felidézés gordonkahangja pedig, melyet annyit emlegetnek, gyakran csikorgó.

Jelenidő és múltidő mellett Krúdy harmadik világa maga a halál. Nem a szívbetegség s az öregedés félelmei közelítették hozzá; jelen volt az már korai műveiben is. Meg kellene egyszer számolni halottait, öngyilkosait, sokan vannak. Krúdy, mondhatni, otthonosan érezte magát a halál birodalmában.

Minduntalan halottakat látott. A befagyott folyón „a jégtáblák olyanformán emelkedtek ki, mint csatamezőn a halottak”. (Sz I. 237) A vonat lassan gurul, „mintha szerte a hó alatt halottak feküdnének, akiket nem jó felébreszteni”. (Sz I. 153) „...köd lakott a régi erkélyen, mintha régen elhalt polgárnők térnének vissza alkonyattal”. (Ar 298) „...a kidőlt fák tovább lombosodnak, mint a holt embernek nőnek a körmei”. (USz I. 39) „Az elhagyott hidak alatt kidugják lábukat az öngyilkosok a folyóból”. (Ar 316-317)

Gyakran szötte hasonlataiba a halál színtereit és rekvizitumait. A fájdalom „oly magányos, mint a szél a temető felett”. (Ar 416) „...az utakat magas hó borította, mint az emlékezet könnyei a sírok virágait”. (Ar 300) „Rezeda úr legyintett, mint akit kis kétkerekű kocsin visznek a vesztőhelyre”. (ŐU 264) Az ablak előtt „a fehér függöny oly mozdulatlanul feküdt, mint a szemfödél”. (Út 299) Bús téli estéken „az ágy hasonlít a koporsóhoz.” (Út 48) Az álom tovaszálló lepkéje „nyugtalanító, mint akár a nők hajába akadt halálfejes pillangó”. (Sz II 221) „Káposztafejek voltak felrakva a polcra, amelyek a félhomályban úgy tűntek fel, mint a hóhér gyűjteménye.” (Út 54) Maga a halál, „mint egy nagycsizmás vén paraszt, bandukol a fagyos, sáros országúton” (Ar 292); lassan jár, de mindig váratlanul érkezik és csodálkozást kelt, „mint a vastag hóbunda, amely reggelre kelve, betakarta a tegnapi tájképet”. (N. N. 85)

Krúdy női szívesen járnak szerelmesükkal temetőbe. Irma és Rezeda úr „egy délután a temetőbe látogattak el, ahol Irmának valamely nagynénje várta az angyalok kürtjelét... A temetőt hó borította, és a havas dombok alatt látszólag megállott az élet, mint a hófúvásban a vonat... A sírdombhoz értek, amely oly fehér volt, mint az emlékezet a régi halottakra.” (ŐU 355-356)

„Eszténa megtartotta ígéretét, egy délután a bástyán át elvezetett az óvárosi temetőbe. A falak mellett kővitézek állottak a sírokon, talán békés polgárok síremlékei, akik csak úrnapi körmenetben viseltek páncélt és zörgő fegyvereket. Családi sírboltok sorakoztak buzdító felírásokkal, évszámokkal, amelyek múlt század-

beli embereket jelentettek, akik hiába ügyeskedtek, ravaszkodtak, mindhiába törték a fejüket, végül csak idekerültek a szerelmekkel, amely hübb volt Romeóénál, a kenőasszonyaikkal, akiknek tenyeréből a jóévtágy s az élet áradt, a kártyavetőasszonyokkal, akik a jövendővel úgy játszadoztak, mint a macska a papírgolyóbissal, a felcserrel, aki madárfejjel ült, és hallgatott az életért kétségbeesetten evező beteg mellett; mind idejöttek a városból, hogy még egyszer találkozzanak a föld alatt a csalók és megcsalottak. Voltak itt kripták, amelyekben bizonyos Rotharideszek és Molitoriszok feküdtek, és a halott nőknek olyan szép keresztnevük volt, hogy a látogató elképzeldött velük.

A kripta, amelynek ajtaját ügyesen félretolta Eszténa, csaknem teljesen üres volt. Lépcsők vezettek a száraz pincébe, és a két kőkoporsó, amely a fal mellett állott, nem foglalt el annyi helyet, hogy egy kisebb lakodalmat ne lehetett volna tartani. A kripta végében térdeplő volt, gyertyamaradék a vasfeszület lábánál, száraz virág, amely csörgött, mint a gyermek-csontváz...” (Út 59)

Az élők temetői dekoráció nélkül is olykor halottakra emlékeztetnek. „Szótlanul mentek egymás mellett a kerti úton a lila színű bokrok és fázós rózsafák között, mintha halottak volnának, akik most keltek föl a kis kastély alatt elhúzódó régi sírboltból, hogy délutáni sétájukat elvégezzék...” (VP 109) „Alvinczi, mint egy halott spanyol király, mereven ült a kocsi belsejében”. (ŐU 333) „Rezeda úr olyan furcsán nevetett, mintha már javában hullá volna, és a Duna közepén úszna egy fekete hal társaságában.” (VP 47)

Krúdy egyik-másik novelláját – ilyen a *Gázláng*, 1916-ból – egészen átítatják a halál képzetei. Az elbeszélés férfi szereplőjének karjai közt valamikor meghalt egy nő. De még mielőtt az író ezt közölné az olvasóval, a férfi „napközben vízihullákat látott képzeletében”; „ha lehúnyta a szemét, egy sápadt kéz nyúlt ki feleje egy falusi temető sírdombjából, és a kézben a saját kezére ismert”; a szekrényben az ingek alatt töltött pisztoly lapul, a férfi a szívéhez szorítja, de persze nem lő; a színikör felé „rongyos trikókat visznek karon, mint halott színésznőket”; „szerepkönyvek he-

vernek a földön, amelyeket úgy lenget az esti szellő, mint egykori másolójukat, a borszagú sűgőt valahol egy erdőszéli faágon...” – ennyi halál, hullá, temető, öngyilkosság egyetlen lapon.

A halál Krúdy szereplőinek álmába is betör. Fruzsinka halottnak álmodja Szindbádöt. „Azt álmodtam, hogy a konyhán, a fásládán feküdt, holtan, és a cselédeim mind gyászruhába öltöztek. Felvettem a vállamra, és óriási erőfeszítéssel vittem a hátamon. Majd leroskadtam a súlyos teher alatt. De azért vittem. Az ágyamba vittem. Lefektettem, és újra meg újra megnézegettem, hogy valóban halott-e. Halott volt, és virágokkal szórtam tele a sárga selyem paplant...” (Sz I. 364) Szindbád a saját haláláról álmodik. „Szindbád álmában különös zörejt hallott. A koporsón dobogó rögök hangjához volt hasonlatos a hang. Holott, mint rendesen, most is nőekkel álmodott, hervatag vállakkal, amelyek egykor felé ragyogtak, fiatal nők bokájával és hajakkal, amelyeket itt-ott látott nők fején. A különös dobogás felébresztette; s fejét a párnáról felemelte, mert azt hitte, hogy halála elkövetkezett. A halált ugyanis – egy kuruzsló vallomása és egy jósnő előadása szerint – úgy képzelte, hogy hirtelen lepi meg. Mint egy messzi földről jött vendég, benyit hirtelen a kapun. Vagy valaki jön vele szemben a hosszú sétányon vagy a nagyvárosi utca forgatagában, akit ezer közül meg lehet majd ismerni. Kellemetlen, gonosz arcú, szúrós tekintetű férfi, aki már messziről szemügyre veszi Szindbádöt: a halál. Mind közelebb érnek egymáshoz. Szindbádnak térde lankad, és már csak gyávaságból megy előre, hátha el lehetne kerülni a rosszindulatú idegent. Szédült és erősen lehűnt a szemét, visszafojtotta a lélegzetét. Ez a láthatatlan szédület, amely néha meglepte, mintha lepkehálót dobtak volna a fejére, oly rémületesen nehezedett az agyvelejére és a szemére, hogy szinte az egész életét elfelejtette. Útszéli fákban megkapaszkodott; és mint egy másvilágba menő síklóvonat ablakából látott maga körül idegen, közömbös arcokat. Mintha egyszerre mindenkinek láthatatlanná váltott volna; nők, akik tegnap még a szemébe néztek és a szemük mélyében megengedték

a szenvedély pásztortüzeinek a felvillanását, s ajkukat, szájukat nem dugták el, midőn Szindbád merőn odanézett; üres tekintetű férfiak, akiket Szindbád általában megvetett, mert általában nem becsülte a férfiakat, mióta kihallgatta, megtanulta őket, szomorú szenvedélyeiket, lealázó vágyaikat, megbocsáthatatlan szerelmi tévelygéseiket: mind-mind közömbös arckifejezéssel haladnak el mellette, míg tompa kábulattal, mint egy partra dobott hal, az utcai lámpába kapaszkodott. Olykor percek múltak el, míg a halál nehézkes szédüléséből minden energiája felhasználásával lassankint visszatért az élet valóságába; szeme elől eltűnt a szürke fátyol, amely kiásott koporsók falán feltalálható színekhez volt hasonlatos, mélyet lélegzett, »így halok meg egyszer«, gondolta magában...” (Sz I. 388-389)

A helyettes halott egyik szereplője mindössze ennyit mond: „holttest lettem”.

*

Úriember ma már nem használ hasonlatokat.

Márton László

... ő milyen fenyegető egy hasonlatok nélküli világ!

Esterházy Péter

Krúdyval meghalt a hasonlat. Ideje lejárt; gúnyos nekrológját Franz Kafka írta meg.

„Sokan panaszoják, hogy a bölcsek mondásai mindig csak hasonlatok, ám a mindennapi életben felhasználhatatlanok, viszont egyebünk sincs, mint ez az élet. [...] Mind e hasonlatok voltaképpen azt akarják mondani csupán, hogy a megfoghatatlan: megfoghatatlan, és ezt amúgy is tudjuk. Amivel azonban mindennap gyötrődünk, az csupa egészen más természetű dolog.

Azt mondta erre valaki: – Miért védekeztek? Ha követitek a hasonlatokat, magatok is hasonlattá váltok, s azzal máris megsza- badultok a mindennapi fáradtságtól.

Más valaki így szólt ekkor: – Fogadok, ez is hasonlat.

Azt mondta az első: – Nyertél.

Mire a második: – De, sajnos, csak hasonlatban.

Az első így felelt: – Nem, a valóságban; a hasonlatban veszítettél.” (Tandori Dezső fordítása.)

Kafkánál a *comparatio* helyébe a *transformatio* lép, hasonlóság helyett azonosság: kopernikuszi elbeszélésében Gregor Samsa féreggé változik. A megalázó átalakulást, mely az embert az állati vagy a tárgyi világ részévé teszi, ismerik Krúdy hősei is. „Szilvai ló lett és a Verseny- és Vadászujságban Szilvórium név alatt folytatta életét...” (ÚSz II. 87) Szindbád, aki volt már madárijesztő, ruhaforgas, emlékkönyvbe préselt rozmaring (Sz II. 340), „Szindbád fagyöngy lett. Egy gyöngy a rózsafüzérben, amelyet egy idős apáca viselt derekán. ...” (Sz I. 343) Nincs tovább.

Szép és fontos hasonlatokat persze írtak Krúdy után is: varázslatokkal incselgőt Gelléri Andor Endre („a szorgoskodás úgy tépte róluk a verítéket, mint ezüstvirágot a szél”, *Villám és esti tűz*); szürreálisan is pontosat Déry (a Duna jeges ágyából „mint egy repülő lepedő szállt ki a hideg”, *A befejezetlen mondat* elején); iróniával gyilkolót Szentkuthy (Petőfi Júliája kora reggel „szinte estélyi pompába öltözött, végig fekete, kemény selyembe, mint egy gyászoló királynő”, *Az apostol*, 1946, az *Iniciálék és ámenek* kötetben) – írtak tehát hasonlatokat, és bizonyára fognak még írni, de azt a domináns szerepet, amelyet Krúdynál betöltött, a hasonlat többé nem kaphatja vissza. Főúri címerét megfordíthatjuk a kriptában.

Ősi nemeslevelét a XVIII. századi német bölcselelő, Hamann állította ki, amikor azt írta, hogy a hasonlat előbb volt, mint a következtetés; Erdélyi János ugyanezt Bacon nyomán mondta: „valamint korábbi a jelképes, mint a betűs írás, hasonlóul a példázat is az érvnél.” Az antik retorikák előkelő esztétikai osztályzatot adtak a hasonlatnak, az Egyház pedig különös becsben tartotta, hiszen Jézus is mondott parabolákat (*parabolé* a hasonlat görög neve), Cornelius a Lapide megszámolta: huszonnyolcat. Magát a *hasonlóságot* a keresztény századok világmagyarázatuk fő-fő princípiumai közé sorolták. „Omne agens agit sibi simile” – tanította Arisztotelészt követve Aquinói Szent Tamás; minden ható

tényező csak hozzá hasonlót hozhat létre. Isten sem kivétel: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra” – így lett lelkünk egy régi jámbor magyar igehirdető szavaival „az Isten-ségnek különös porcikája s hasonlatossága”. Minden hasonlít valamihez; a középkor e pánkomparatiztikus szemlélet jegyében látta a világot, miként majd Baudelaire szimbólum-erdőnek, titkos korrespondenciák összegének.

De korán megkezdődött a hasonlat trónfosztása. Már Francis Bacon óvást emelt a képes beszéd ellen, csak a költészetben engedélyezte. Bár Leibnitz még az elmésség jelét látta a dolgok hasonlóságának feltalálásában, a XVIII. század (La Mettrie, Condillac) igyekezett kiseprűzni a hasonlatot a tudományok nyelvéből.

Nálunk: Dugonics András szerint a hasonlatok kedvelése nemzeti jellemvonás; Kölcsey az első, aki kételkedni kezd: az Egyház hasonlatokban szól a halhatatlanságról, ezek „ohajtásainkat melegebbekké tehetik ugyan, de bizonyosságot adni nem tudnak”. A XX. században a kételyek megerősödnek. Radnóti Miklós a *Tétova ódá*ban, ebben a „Minek nevezzetek?”-szerű versben, látván szavai erőtlenségét szerelme elmondására, kijelenti: „Hasonlat mit sem ér. Felötlik s eldobom.” Déry Tibor néhány sorral a *Befejezetlen mondat* imént idézett hasonlata után, ezzel végzi be a ködös Csáky utca leírását: „mintha a valóság hirtelen megelégette volna, hogy részt vegyen a hasonlatok otromba játékában”, s a köd felett föltűnik a téli ég *őszinte* színe – melyről Mészöly Miklós azt írja, hogy „az ég kékje nemcsak »olyan, mint«”, hanem „maga az égek.” (*A tágasság iskolája*, 154) A dolgok őszinte valóságát megragadni ősi, de irracionális reménykedés; reménytelen, mert a hasonlat csak „az áthidalhatatlanság világos érzékeltetése” – írja ugyancsak Mészöly Miklós. (*Érintések*, 64) „A világ ugyanis sosem *olyan*, csak *olyan is*.” (*A tágasság iskolája*, 110)

A hasonlat elvesztette hitelét. Hol van már Pázmány, aki hasonlataival, melyek gyakran parabolákká nőttek, világmagyará-

zatra vállalkozott, testi és lelki, profán és szakrális között terem-
tett értelmező és érvelő kapcsolatot? Hol Vörösmarty, aki becsü-
letes eposzköltőként Homérosz napfényes hasonlatait követte,
szemléltetett, fölnagyított, díszített, s a látható világban miként
egy honfoglalási körkép előtt kalauzolt? Hol van Mikszáth és
fordított látcsöve, mely ironikus hasonlataival a parlament nagy-
gesztusú ágálót az állatvilág kisszerű és nevetséges alakjaivá
törpítette? És hol van Krúdy s hasonlatainak buja televénye?
Módszerüket és beléje vetett hitüket a modern író röviden intézi
el: „okkal legyintünk, hasonlatok.” (Esterházy Péter: *Hrabal*
könyve, 9)

Nemcsak a hasonlat, maga a nyelv vált, megörökölt alakjá-
ban, hiteltelenné (és törve-zúzva újjáteremtendővé). „Kilukadtak
a szavak”, ezért csak „nyomorék gondolatok” vannak – mondja
Mészöly Miklós *Merre a csillag jár?* című elbeszélésének filozo-
fáló szereplője; „tönkretették a szavakat, a beszédet”. Az igazság-
ra nincs pontos, világos szavunk; „játszogatunk a szavakkal, az-
tán az egyik magyarázat hasznosabb, a másik szebb, de hogy me-
lyik igazabb, az már társasjáték”; „az igazság éjszaka vetkőzik le,
az ágyfejére meg odateszi a szimbólumokat, mint valami mé-
csest. Hogy ez csak hasonlat? Hát istenem. A feltevésekből milli-
ót kipróbálhat, uram, amíg egy talál – ideig-óráig. A hasonlat
azonban *majdnem* mindig jó.” Sovány dicséret; a *majdnem* szót a
szerző húzta alá, az elbeszélés más helyén pedig értelmezi:
„majdnem mindig, vagyis soha”.

*

Merre a csillag jár?: Mészöly Miklósnak ez a novellája kiváló-
an alkalmas arra, hogy nyomon kövessük benne Krúdy alkotás-
módjának utóéletét: mi maradt meg belőle? mi alakult át? Megjegy-
zendő: azt hiszem, ez Mészöly Miklós egyetlen szépirodalmi műve,
amelyben leírta Krúdy nevét; továbbá Krúdynak két hasonló című
elbeszélése is van: *A csillag, aki jár* és *Csillag, aki jár* (mindkettő
1919-ből), s egy regényében a hűséges Juliska így kérleli a nyugha-
talan ifjút: „Ne menj el csillagnak, aki jár.” (N. N. 127)

Mészöly Miklós módszere, ebben a novellában, hasonlít Krúdyéhoz. Az epika szála vékony: az elbeszélő találkozik a pócsi bűcsúsokkal (Krúdy több írásának szereplőivel), úticélját megváltoztatva beül autóbuszukba, ismeretlen városba érkezik s ott megszáll. Kalandjának hozadéka mindössze annyi, hogy megfigyeli útitársa-it: a pócsi Szűz Máriát, aki gyermeklány és gitározik, a gótikus homlokú nőt, akinek följegyezi beszédfoszlányait, és még másokat; csak annyi történik vele, hogy hozzá csatlakozik egy fekete kutya; egyetlen akciója, hogy segít kitörölni egy ügyetlen kisfiú fenekét; végül ami a legfontosabb: megismerkedik egy filozofikus hajlamú öregúrral, az ő szavai töltik ki a novella nagy részét. Erre a sovány vázra telepedik rá a voltaképpen mondanivaló.

Megszokhattuk Mészöly Miklós írásainak poliszemantikáját; ezúttal is többféle jelentés gubanca van előttünk. A jelentéseket nem az epikus elemek, hanem látszólag mellékes szavak hordozzák, akárcsak Krúdynál. Ezúttal nem hasonlatok; Mészöly Miklós nem kerüli őket, de többnyire más eszközöket használ.

Például valamilyen bujkáló ezópusi beszéd nyelvét. Azt, hogy a történet rendőrállamban játszódik, efféle apró közlésekből tudjuk meg: „A nagy fairtás után mindenesetre szigorúbban kerültek szem elé az egyszerű, meszelt házacskák; jobban lehetett *szemmel tartani* őket”; a pálinkaivó helyére *rendőrőrs* került, meg a fogtechnikus rendelője, „aki arra is szerződött, hogy a beteg és *lázadó* kutyákat elaltassa”; egy hasonlat – sötét ironiával – a *kikötésre* utal: „úgy él bennem ez az autóút, mint egy jóleső [!] nyújtózás: csak a lábujj érinti a földet”; a zászlórúd „ünnepi *bitófára* emlékeztetett.” Ez az írói eljárás Mészöly Miklós (egyik) ars poeticájának elvét követi: „bonyolult művészi fogásokat találunk ki, hogy *mellette* mondjunk igazat”. (*A tágasság iskolája*, 213) Egyenes beszéd helyett: „egyfajta kombinatorikával való sugalmazás”. Ebben a – nemcsak kényszerből vállalt – közlésmódban „az elemek »szórendje« lesz talán a döntő. Mindenesetre döntőbb, mint a hasonlat és jelző.” (*A tágasság iskolája*, 110)

Máskor egy-egy epikus törmelék ölt magára fontos jelentést. Az

autóbuszban egy öregasszony guggolva szedegeti össze a padló vájtaiból zacskója kiömlött tartalmát, apró flittergyöngyöket. Minek kellett ezt a jelenetet ide iktatni? Néhány sorral odébb derül ki a rezonőr öregúr viselkedéséből (s egy hasonlatból): „pillantása mély aggodalommal pihent meg a vájatokba szorult flittergyöngyökön, mintha a legváratlanabb résekből is a *megszomorítottak* végtelen karavánja tudna előzőlneni szívszorító bizakodással.” Az epizodikus öregasszony megtette dolgát, többé nem találkozunk vele.

Jellemző Mészöly Miklós művészetére, ahogyan megszerkeszt egy-egy jelentést: szétszórt, szétgurult apró elemekből. (Flittergyöngyök?) Például novellájának hevesen erotikus jelentésrétegét. Hagyján, hogy az elbeszélő meztelenül megy ki elalvás előtt a konyhába; hogy a gótikus homlokú nő meztelenül álldogál a szemközti ház kivilágított ablakában, s a pócsi Szűz Mária áttetsző ingben mutatkozik a balkonon. Fontosabb ennél egy hasonlat kis külön története. Az elbeszélőnek az autóbuszból kitekintve karcsú torony tűnik a szemébe, „egy campanile villámhárító csúcса”, „tetszötösen emlékeztetve a ravennai S. Apollinare in Classe harangtoronyára”. Közelebb érve hozzá, a torony és környezete felvidéki városka képét ulti fel. (A novellista itt írja le Krúdy nevét.) „A sétány végében feltartott mutatójuként őrködött a campanile.” Ez a hasonlat Krúdynál is megvan: „Mint egy kék mutatóujj álldogál a messziségben a torony...” (N. N. 142), de ami nála egyszeri képzet, Mészöly Miklósnál átalakulva ismét visszatér, s az előbb csak enyhén fallikus kép, jónéhány lappal odébb, egyértelművé lesz: „A campanile az eddiginél sokkal természetesebben hasonlított egy erekcióba szenderült ágyúcsőhöz”. Ismét más helyén a novellának a tér szökőkútja, bronz hermafroditái alakjaival, már hivalkodóan szemérmetlen: a vízsugarak ezüst nyalábjai „a nem nélküli ejakulációk örökmozgó allegóriáját rögtönözték”. Végül, megint csak egy távoli lapon, az elbeszélővel álmában megtörténik az ejakuláció, egyáltalán nem allegorikusan.

Mészöly Miklós viszonylag gyakran él hasonlatokkal. Skáláljuk a legegyszerűbbtől („szókék voltak, mint a len”) a nagyon tá-

voli asszociációkig terjed: a gótikus homlokú nő nagy fekete szeme „úgy csillogott, mint a móros ízlésű faszobronkon a szemgödörbe illesztett ékszerkő”. Ez elmehetne egy Krúdy-novellában is, ha az ő hasonlatainak anyaga nem volna csaknem mindig *hazai*. Ennél fontosabb különbség, hogy a két írónál más a hasonlatok funkciója. Krúdynál ezek fejezik ki a mögöttes tartalmat, az igazi mondanivalót; szövevényes rendszert alkotnak, mely képes a jelen, a múlt és a halál három tartományát összekapcsolni; s az írónak nincs semmi kétsége érvényességük és hatékonyságuk iránt. Mészöly Miklós hasonlatai viszont esetenkénti villanások, nem illeszkednek össze rendszerré, és ami a fő különbség: az író kételkedik igazságértékükben.

A novella első soraiban olvassuk: „A nyári égen úgy sorjázta a báránnyelűket, mint majdnem mindig, vagyis soha.” Alakilag hasonlat, de nem szemléltető, hanem ars poetica. Az író legfőbb célja, hogy „a kép ne legyen hamis”, vagy ha ez nem lehetséges, legalább „nem pontosan, csak megbízhatóan”. A kutya szeme „domború lett, mint egy felfúvódott kristálygolyó”. Ez megbízható hasonlat? – kérdezhetné magától az író; nem inkább csak „minden prózaiságtól elrugaszkodott fellengzős kép?” A hasonlatnak (s rokonainak: szimbólumnak, metaforának) ereje csekély: mint a mécsesé, mint a szentjánosbogaré. Szomorú ironia van az öreg filozóf szavaiban: „Tudja, van egy kedvenc hasonlatom, amit mindig elmondok, ha lehet: a jó könyvtár olyan, mint a szentjánosbogarak éjjeli menedékhelye...” Ha ilyen a kedvenc hasonlat, mit érhet a többi? Gyenge vigasz, hogy a hasonlat „*majdnem* mindig jó”; meg lehetne fordítani: mindig csak majdnem jó. Ez a *majdnem* – kulcsszóként, mert szerzői kiemeléssel – többször is feltűnik a novellában: „A tér *majdnem* üres volt”, „csalóka volt az első benyomás, a *majdnem* üres tér...”

Csalóka benyomások balekjaként, csalóka hasonlatokra modern író nem bízhat lényeges mondanivalót, mint az ártatlan Krúdy. Mészöly Miklós novellájában a vezérszerepet a hasonlatoktól a *tárgyak* veszik át. Talán megbízhatóbbak.

A novellista elképesztő mennyiségű tárgyat sorol fel. Siető-

sen, mert le sem írja, csak megnevezi őket. Egy részük Krúdy antikváriumából és szalonjaiból már ismerős.

A pócsi búcsúsok az autóbuszban vásári zsákmányukat rakosgatják. „Volt ott vésetes óraingától kezdve foszlott szőttés szoknyáig, intarziás dobozig, bársonybelépőig, szépanyánk strucctollas kalapjáig minden.” Az elbeszélő éjszakai szállásán: barokk asztal tek-nősbékaszaru intarziával, rótesre pácolt szalonszekrény, benne nankingnadrág, XVIII. századi gérokk, mélyzöld frakk, bőrzekére emlékeztető kamizol, pepita buggyos nadrág, térd alatt karcsúsított knickerbocker, tengerparti zakó, selyembarét, lila szalagos girardikalap, csőrös és harcsaszájú cipő, varrottas kamásni, magas nyakú ulszer, kihajtós redingot, mindenütt a tárgyak „biztos kezű promiszkuitása”. Másnap reggel a korzó zsidobongásában: fantasztikus ruhaköltemények! Sötétkék angol estélyi nagy Tosca-kalappal, fehér selyem biedermeier kosztüm, aranyból, fekete illúzióruha óriási gyöngyökkel, halványlila orgonavirággal, fehér reneszánsz atlaszruha, merev-magas fejkötő, fodros krinolin, csergő-suhogó alsószoknyák. „De ez csak néhány morzsa a gomolygó látványból.” A sokféle ruha láttán az elbeszélő a nők „guberálási szenvedély”-ét említi; nem inkább a szerző guberáló bravúrjáról van szó? További tárgyak: az ernyős szalmakalapok, plisszéfodrok, perkál főkötők, prémszegélyes szoknyák, turbános kendők, kasmirsálak, hímzett rózsagirlandok, polonéz vállfűzők, magas szárú cipők, puffos sonkauijak, csípő alá eresztett laza övek. Feltűnik a sétányon az elbeszélő által már az autóbuszban megcsodált strucctoll, valamint több színes frakk és világos térdnadrág, csokros nyakkendő, díszszegélyes ingruha, fátermörder, pelerin, csíkos zebraelény meander formán rávarrt szalagokkal, keményített organtinnal merevített szoknya, művirág-koszorú, derékra szabott paletot, kamásni, tollboa, fichu, zsinórral felcsípett tunika, pár zsakett és cutaway...

A tárgyakkal ez a szobák mélyén megbúvó vagy nyílt utcán hi-
valkodó kavalkádja, ez a végtelen leltár, melynek tartozékai a sze-
mélyek is, akiknek semmi más funkciójuk nincs, mint hogy birto-
kolják és viselik őket: a fitos orrú nő, a bögyös asszonyka, a mé-

lyen dekoltált hölgy, a szakállas-bajszos férfi, az orientális típusú mama, a csupa csont fiatalember, a reneszánsz arcú és termetű lány, a dundi süldőlányok almazöld trikós csoportja, a fekete, barna szemek, sötétveres hajak, előreálló állkapcsok, lecsüngő szemhéjak, torz fejek, monoklis szemek, a földig érő talár, a papírtrombita, ezüst sétapálca, billentős napernyő, atlaszruhás kislány, fehér-szöke piros anya, gömbölyded huszárhadnagy, angolosan őszbe csavarodott fejű úr, szemüveges lány, rakoncátlan kamasz, muszlinzoknyás idősebb hölgy és egy velocipéd – tárgyaknak és személyeknek ez az összezavarodott szemléje („Valahogy így. Emlékezet szerint. És nyilván nem pontosan, csak megbízhatóan.”), melynek tónusát a megismételt „foszlott” jelző s az „emlékfoszlány” szó intonálja, ugyan mi más ez az epikában szokatlan és fölösleges szósokadalom, mint a novella végső mondanivalója, a fellebbezést nem tűrő ítélet? egy országról, mely a megszomorítóké és a megszomorítottaké; melynek hisztériás történelmében az épületek is elaljasodnak, a póniistállóból bordélyház, majd vallatóiroda lesz, míg végül minden, az egész ország, mihaszna személyek és tárgyak zsigbívásárában fitogtat léha paradét.

Petőfinek azt a versét, melyet tanulmányom elején idéztem, hogy Krúdy egy passzusával vessem össze, a *Felhőknek* ezt a szép darabját – novellában igazán szokatlanul – Mészöly Miklós egész terjedelmében idézi. Egy kicsit megváltoztatva: nem a költő, hanem *pásztor áll a rónaközépen...* az elbeszélő (így mondja) a pócsi búcsúról széledezők egyikének tarisznyáján látta a pusztai alakot, bőrbe domborítva, divatos zsánerképet. A vers tehát nem mint vers, hanem mint a tárgyi világ eleme került be a novellába, s amikor jóval később a költemény kaszás parasztja utazás közben szó szerint feltűnik az elbeszélő szeme előtt („A szemközti lankán *valaki kaszált*”), ő maga is csak egy tárgy függvénye, visszautalás arra, ráadásul filozofikus gondolatok helyett kellemetlen, harci asszociációt kelt: „a kazlak görbülő csatárlánca a lanka tetejéig felkapaszkodott”. Ebben az országban semmi sem maradhatott szép és költői, minden kicsorbult vagy benyálazódott. Krúdy párocskái még sze-

retni jártak a temetőbe; a novellában filmesek rondítják el szétszórt kólásüvegekkel és céda leheveréseikkel a temetőt. Esterházy Péter írja (Ottlik nyomán), hogy minden nagy írónak van *tája*: „Krúdy-táj... Mészöly-táj...” Krúdy tája a múlt kísérteteinek és valóságos halottaknak mágikus erőtere; Mészöly Miklósé: züllött tárgyak történelmi szemételepe, s az író mint „egy lupanarium rejtett ablakából” lesi ki a hitvány tájnak hitvány titkait.

Az elbeszélő *hajóval* érkezett e színtérre, mint Szindbád, s a történelmi és antropológiai terepen az első látvány, amelyet *megfigyel*, Kafka férgének rokona: egy giliszta. „A kőkeményre szikadt föld egyik repedéséből laposra préselődött giliszta próbált erőnek erejével kivergődni... A küzdelem életre-halálra ment, az elképesztő szívóssággal kinyúló, összehúzódozó testecske végül is kiaraszolta magát a harapófogóból... A giliszta érthetetlenül sokáig időzött a napon, és látszott, hogy szenved. Végül néhány centiméterrel odébb megpróbált bemászni egy alig szélesebb repedésbe, de itt is ugyanolyan küzdelmet kellett folytatnia, mint előbb.” Az ember mint féreg: ősi-új iszonyat. „Ego sum vermis” – énekelte a zsoltáros Dávid; „Olyan gyáva vagyok, mint egy bogár az istálló padlója alatt” – mondja Krúdy egy szereplője (*Zöld ász*, ÚSz I. 604); a féreg-lét, a bogár-lét, Gregor Samsa sorsa Mészöly Miklósnál giliszta alakjában teljesedik be: „küzdelem életre-halálra”, „rejtély, hogy miért”.

Hiába minden küzdelem? elérhető cél helyett csak szenvedés két hasadék között? nincs emberméltóság? nincs kigázolás?

Az elbeszélő gondozásába került fekete kutya, mely az éjjel „szobormozdulatlansággal” figyelte, újdonsült gazdájával együtt, a szemközti balkon pócsi Máriáját, másnap délelőtt a téren kimúlik a sétatifikálók szemeláttára. „Szobor – mondta egy hang a közelben állók közül”, és nem lehet tudni, a kutya megmerevült tetemére vagy mereven figyelő gazdájára értette. Az elbeszélő magára veszi. „Félóra múlhatott el, s még mindig ott álltam a belső sávban, közel a talpazathoz.” A korzózó „a talpazat körül csoportosultak, ott alakult ki a lassan körbeforgó színes és illatos to-

longás, mintha a »szobor« ki tudja, mióta tartozna a városka relikviái közé”. Végül megérkezik az elakadt *hajó* (Szindbád hajója), az elbeszélő beszállhat, mindent látott, a (kafkai) kalandnak vége. „De nem fáj a szívem” – ezekkel a szavakkal vesz búcsút az olvasótól. Eleget tett megfigyelői kötelességének.

A művész: szobor, pompeji őr, az Úr kegyelmének egy igaza, *impavidum ferient ruinae*.

*

Krúdy műveit az 1957 és 1973 között megjelent (sárga-barna) sorozatból idézem. A következő köteteket, ill. műveket használtam: *Szindbád I.* (Szindbád ifjúsága, Szindbád utazásai, Francia kastély, A feltámadás); *Szindbád II.* (Szindbád megtérése, Álomképek, Újabb Szindbád-történetek, Purgatórium); *A vörös postakocsi és Őszi utazás a vörös postakocsin* (egy kötetben); *Aranykéz utcai szép napok* (az Éji zene című kötetben); *Bukfenc* (a Velszi herceggel és a Primadonnával közös kötetben); *Pesti nőrabló és Kleofásné kakasa* (a Jockey Club című kötetben); *Az útitárs és N. N.* (egy kötetben); *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél, I–II.* (válogatott elbeszélések, 1926/1933). – Idézeteim leőhelyét tanulmányom szövegébe iktattam, kötet és lapszám szerint. A kötetek rövidítései:

- Sz I. = Szindbád I.
- Sz II. = Szindbád II.
- VP = A vörös postakocsi
- ÓU = Őszi utazás a vörös postakocsin
- Ar = Aranykéz utcai szép napok
- B = Bukfenc
- PN = Pesti nőrabló
- KI = Kleofásné kakasa
- Út = Az útitárs
- N. N = ez maga a cím, nem kell rövidíteni
- USz I = Utolsó szivar az Arabs Szürkénél I.
- USZ.II = ugyanaz, II. kötet.